

[B] **PROBLEMATISCH FUNDAMENTALISME.
“DE SPREKENDE SLANG” VAN NICO DROS**

De sprekende slang gaat over “calvinistische hartstochten” in het vissersdorp Oosterend, gelegen op het waddeneiland Texel. Het is een exemplarische geschiedenis die aantoont “hoezeer religieus fundamentalisme deel uitmaakt van onze eigen cultuur”. In deze zinnen op de achterflap van Nico Dros’ studie is de ambitie van de auteur duidelijk uitgesproken.

Aan de episode waarop de hoofdtitel betrekking heeft, gaat een uitvoerige beschouwing vooraf over de geschiedenis van het protestantisme op Texel sedert 1550. Rond dat jaar manifesteerden de eerste doopsgezinden zich, een decennium later gevolgd door de calvinisten of gereformeerden. De laatste groep verwierf de grootste aanhang, maar kreeg pas in 1666 haar eerste predikant. De gereformeerde kerk bond de strijd aan met de ‘volkscultuur’. Zij kon de met haar mores strijdige gebruiken echter niet geheel uitroeien. Feitelijk weten we overigens maar heel weinig van het gereformeerde leven op Oosterend in de zeventiende en achttiende eeuw.

Over de negentiende eeuw zijn we veel beter ingelicht, zeker wanneer ook op Oosterend de orthodoxie herleeft. In de jaren 1820 treffen we sporen aan van een zogenaamd conventikel, een religieus gezelschap waar ontevreden met de bestaande Hervormde Kerk bijeenkomen. Uit deze groep ontstond in 1851 een ‘Gereformeerde Kerk onder het Kruis’. Niet zonder overdrijving schrijft Dros over de voorgangers in deze kerk: “Bij vlagen raakten ze in vervoering en spraken dan in vreemde tongen, wat hun profetische, charismatische verschijning een extra glans gaf.” De vurigheid van geest leidde er in elk geval toe dat de gemeente groeide. Die groei kwam zowel van de Hervormde Kerk als, opmerkelijk genoeg, van de doopsgezinde gemeente. Rechtzinnige doopsgezinden voelden zich niet thuis bij hun voorganger Jacob Huizinga, die de moderne theologie was toegedaan.

Door fusies op landelijk niveau ging de Oosterendse kruisgemeente deel uitmaken van de Gereformeerde Kerken in Nederland, die in 1892 tot stand kwamen. Rond de eeuwwisseling vormden de gereformeerden de meerderheid van het dorp, naast een flink contingent hervormden en kleinere

groepen katholieken en doopsgezinden. In het dorp was het gebruikelijk de inwoners in fijnen en groven te verdelen, waarbij de gereformeerden (en een enkele hervormde) de fijnen vertegenwoordigden. “Andersdenkenden”, schrijft Dros, “stelden de preek van een gereformeerde predikant gelijk aan een ranselpartij. En de ouderlingen in zijn kielzog waren kwezels die met draaiende ogen en een galmend stemgeluid Gods Woord in het rond zeverden.” Fraai kan deze zin zonder bronverwijzing niet genoemd worden, laat staan dat hij bijdraagt tot een juist historisch verstaan van “laaglands fundamentalisme”. Wel van een bronverwijzing voorzien is Dros’ constatering dat de kerkelijke leiding door vermaning, overtuiging en goed herderschap de kudde bijeen wist te houden en ‘afsnijdingen’ door middel van de kerkelijke tucht zelden voorkwamen.

Deze op zichzelf boeiende beschouwingen leiden ons op pagina 85 naar het titelhoofdstuk. De Gereformeerde Kerk van Oosterend kreeg in 1924 een 24-jarige predikant in de persoon van J.J. Buskes. Al in zijn jeugd was hij gegrepen door het socialisme en de arbeidersbeweging. Na de Tweede Wereldoorlog vond hij aansluiting bij de PvdA. Hij is de geschiedenis ingegaan als de ‘rooie dominee’. Die linkse opvattingen zal hij op Oosterend niet breed geventileerd doch evenmin geheel verzwegen hebben. Hij werd er in elk geval niet minder om bemind. Buskes werd in Oosterend op handen gedragen. De idylle werd echter wreed verstoord. In de Amsterdamse Gereformeerde Kerk was een predikant werkzaam, J.G. Geelkerken geheten, die een open oog had voor de moderne tijd. Dat bleek onder andere uit zijn bijdragen aan het periodiek *Woord en Geest*, waarvan ook Buskes medewerker was. Nu hield Geelkerken een preek over Genesis 3, waar de geschiedenis verhaald wordt van de sprekende slang die Eva tot zonde verleidt. Geelkerken wilde ruimte laten voor de interpretatie dat hier sprake was van symbolische taal. Hij werd door een gemeentelid aangeklaagd en van het een kwam het ander.

De gereformeerde synode kwam in 1926 in Assen bijeen en sprak uit dat in Genesis 3 sprake was van “zintuiglijk-waarneembare werkelijkheden”. Geelkerken kon zich daar niet mee verenigen en geraakte buiten de Gereformeerde Kerken. De synode bracht een kanselboodschap uit, die in alle kerken

gelezen diende te worden. Buskes las haar op Oosterend voor, maar verklaarde met die boodschap persoonlijk veel moeite te hebben. Hij bleek achter Geelkerken te staan. Trouw aan gods woord was voor hem niet identiek met de Asser opvatting van de zintuigelijke waarneembaarheid. De idylle van Oosterend was gebroken. Buskes vertrok naar Amsterdam omdat hij een schisma op het eiland wilde voorkomen. Het mocht echter niet baten. “Door dit conflict braken mensen uit de nauwe banden waarin ze een leven lang waren ingesnoerd geweest. Nog nooit raakten de gemoederen in het dorp zo ernstig overprikkeld als toen. Opgekropte emoties zochten hun weg naar buiten. Alle verdriet sloeg om in woede en frustratie.”

Er ontstond een tweede Gereformeerde Kerk op Oosterend, die Geelkerken en Buskes volgde. Het schisma trok diepe sporen in de lokale samenleving. Dros weet de werking van de kerkscheuring op lokaal niveau mooi te beschrijven; hij gebruikt daarvoor onder andere mondelinge getuigenissen van (anonieme) betrokkenen, die hij in 1984 nog in levende lijve heeft kunnen interviewen. De kracht van Nico Dros ligt in het lokale detail. Maar de ambities van de auteur reiken verder dan het vertellen van de religieuze geschiedenis van Oosterend. Hij wil ons deze geschiedenis presenteren als een casus van “laaglands fundamentalisme”. Die ambitie wordt wat mij betreft niet waargemaakt.

Dros vertelt niet wat fundamentalisme is en hij zegt ook niet waar hij het in de Oosterendse geschiedenis precies ontwaart. Zijn verhaal begint rond 1550 en eindigt ongeveer in het heden, waarmee hij suggereert dat ‘grof’ en ‘fijn’ er op Oosterend ‘altijd’ zijn geweest en zullen blijven. In zijn laatste zinnen rept hij over de getijbeweging van de religieuze geschiedenis, die zo weer kan omslaan in een vloed van geloofsijver. Dat is een problematisch concept van fundamentalisme. De term werd voor het eerst in de vroege twintigste eeuw gebruikt door conservatieve Amerikaanse christenen. Zij keerden zich tegen de moderne theologie en maakten zich sterk voor de *inerrancy* (foutloosheid) van de Bijbel. Dit fundamentalisme was een reactie op de verlichting en de moderniteit, maar is zelf ook door en door modern. Ze accepteerde namelijk het verlichtingsaxioma dat onze kennis niet op traditie maar op betrouwbare fundamenten dient

te berusten. Zo bezien zet Dros ons met zijn vier eeuwen omspannende geschiedenis op het verkeerde been.

Helaas onderkent Dros de opkomst van het Amerikaanse fundamentalisme niet, terwijl dat toch een opmerkelijke en gelijktijdige parallel vormt met de kwestie over de sprekende slang. Het is een gemiste kans dat de term fundamentalisme door hem in diffuse en pejoratieve zin wordt gebruikt. Het maakt de vraag des te dringender hoe we zijn mooie term “laaglands fundamentalisme” vruchtbaar kunnen operationaliseren voor de religieuze geschiedenis van Nederland in de breedste zin van het woord.

JOHN EXALTO

NICO DROS, *De sprekende slang. Een kleine geschiedenis van laaglands fundamentalisme*, Van Oorschot, Amsterdam, 2010, 178 p.